

A KALANGYA KÖLTÉSZE (III.)

UTASI CSABA

„IDEGEN” SZÍNFOLTOK

Mélyről, csaknem társadalom alatti helyzetből érkezett a jugoszláviai magyar irodalomba Laták István, s eredetét meg nem tagadva, mindvégig a kismemmizettek, a nyomorgó, betegségekkel sújtott proletár tömegek énekesek voltak a két háború között. Bár magatartása és költői világa változott idővel, elkötelezettsége stabil maradt, sőt a világszínpadon lejátszódó, újabb háborúval fenyegető események hatására meg is csontosodott, nemegyszer az osztályharc közvetlen eszközévé folkozva le verseit. Ennek ellenére Laták István nem zárkozott el tartósan irodalmunk polgári vonulatától. Már a *Vajdasági Irással*, később pedig a *Kalangyával*, annak mindhárom szerkesztőjével tartotta a kapcsolatot.⁷⁵

⁷⁵ Laták együttműködése természetesen nem volt zökkenőmentes. A harmincas évek elejétől kezdődően, mint egy vallomásából is tudjuk, már úgy látta, a „formalizmusba hajló avantgardizmus nem alkalmas arra, hogy egy elmaradott vidék tömegeibe művészi eredményekkel behatoljon”, éppen ezért „tudatosan a dolgozók fölvilágosítására” szánta írásait (*Költői arcképmhez; A vajdasági ég alatt*, Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1960. 202. l.). E felismerés nemcsak versvilágában idézett elő változást, de emberi magatartásában is. Amikor Szenteleky felkéri, küldjön novellát az *Akácok alatt* számára, Laták energikusan elutasítja az antológiában való szereplést, „azzal az indoklással, hogy a proletárfiúk nem fogják a verszegény polgári irodalmat megerősíteni” (l. Szenteleky 1933. április 2-án Herczeg Jánosnak írt levelét, *Szenteleky Kornél irodalmi levelei*, 344. l.). Merev elfogultságát Szirmai Károlynak később sikerült enyhítenie, ám a mindkét részről megnyilvánuló ideológiai bizalmatlanság egyetlen pillanatra sem szűnik meg. Laták István csak ritkán, ódzkodva küldi el verseit, novelláit a lapnak, Szirmai Károly pedig *A kültelekről* írt, dicséret szavakkal sem fukarkodó kritikájában siet leszögezni, hogy „Laták világnézetével ma is szemben áll velünk” (*A kültelek, Laták István versei*, K. 1938. 1. sz.). A legkülönösebb és legszebb azonban mégis az, hogy Szirmai Károly mint „szemben álló” fél messzeemenően respektálta Laták költészetét és angazsáltságát. Midőn Schwarcz Jenő, a verbászi cukorgyár vezérigazgatója a jugoszláviai magyar írók megsegítése céljából 2000 dinárt bocsátott a *Kalangya* rendelkezésére, Kristály István, Börcsök Erzsébet és Kisbéry János mellett Laták István is a megjutalmazottak közé került (*A Kalangya irodalmi pályázata*, K. 1938. 2. sz.).

A húszas évek végén költészete még félreérthetetlenül a világmegváltó expresszionizmus ihletésében alakul. „Vadisten Fiának”, a „szabad embernek” eljöveteletét sürgeti⁷⁶, s miközben képzelete együvé öleli a „feketéket, hősziúeket, rézbőrűeket” tömegeit, felhőtlen hittel vallja, hogy „Mind den ház csukott kapuja / kinyílik egyszer e szóra: testvériség...”⁷⁷ József Attila szegényember-verseit idéző, bár párverseiben jóval naivabb *Paraszt-nótát* írt⁷⁸, melyben egy „Tisza parti kanász-gyerek” szerepében herykén szembefordul a „mai renddel”, majd a huszadik századról énekel⁷⁹, benzín és gőz, gépóriások és fényzáporos nagyutczák koordinátáiban szólaltatva meg azt az alapvető társadalmi igazságtalanságot, hogy bár élet és morál igazi letéteményesei „mi” vagyunk, „hatalom-szekérbe” fogtak bennünket, s „csúf börtönök” vigyáznak ránk. Ugyanakkor azonban egy Barta Sándor-os fordulattal már közeli válságról is hírt ad: „...lógok az ifjú bizonytalanság bitófáján, / mint szélllel hintált akasztott”.⁸⁰

S hogy ezt az „ifjú bizonytalanság”-ot mennyire nem egy borús pillanat vagy egy újabb költői szerep táplálta, arról egyebek között a *Kalanygyában* 1932-ben publikált versei is tanúskodhatnak. A költői tekintet itt már a „szomorú Vajdaságon”, a „gazdátlan hírek” e pusztaságán állapodik meg, hol az „enyészet foga lassan rág”, s a „városok, falvak felett csörtet szüntelen / Félelmes börtönében a Gond”.⁸¹ S ugyanezt a rezignáltan zsolozsmázó, a harcok végét jelző hangot üti le önmagával kapcsolatban is:

Mámor és indulat nem vár rám
Életem lohad ünnepes csendben,
Mint haldokló harcos
Rogyadozó sebzett paripán.
A múlt szürkül, eltakarodók,
Marad a terjengő kétségkedés
És a semminél nehezebb: ami fáj.⁸²

Az avantgarde líra apálya tehát, mint annyi más verselőnk, Laták Istvánt is az elhallgatás felé sodorta. Neki azonban, éppen intenzív eszmei/emberi elkötelezettsége folytán sikerült elkerülnie a senki földjére jutást. Mindenekelőtt a munkásosztály mellé állt ugyanis, és a „modernista szellemi törekvésekkel” szakítva, a „dolgozók felvilágosításában” lelte meg ténykedése értelmét.⁸³ Döntése, amint az már hasonló esetekben tör-

⁷⁶ *Vadisten Fia, Vajdasági Írás, 1929. január 13.*

⁷⁷ *Lányhoz szóljunk, Vajdasági Írás, 1929. január 13.*

⁷⁸ *Vajdasági Írás, 1928. október 21.*

⁷⁹ *Ének a huszadik századból, Vajdasági Írás, 1928. október 21.*

⁸⁰ *Búcsúzás, Vajdasági Írás, 1929. 5. sz.*

⁸¹ *Zsolozsma, K. 1932. 6. sz.*

⁸² *Egyedül, K. 1932. 6. szám.*

⁸³ Radikalizálódásával kapcsolatban I. *Költői arcképekhez* c. idézett írását.

ténni szokott, kettős következménnyel járt. Egyrészt közelebb férközött a külvárosok elnyomott népéhez, mint annak előtte, s a szorosabbra fűzött kapcsolatokból ismételten erőt meríthetett a további munkához, másrészt azonban költészete megsínylette a leegyszerűsítést, a pedagógiai Erősz egyoldalú szolgálatát, s így verseinek egy nem kis hányada nem tud felül-emelkedni a napi aktualitások vonzáskörén. Joggal állapíthatta meg Szirmai Károly, hogy nála „sokszor nem a vers szabályos kiépítése a fontos, hanem a mondanivaló”.⁸⁴ Mindemellett Laták István a „proletárvers” egy olyan tárgyiasságra törő, leíró magatartást mutató típusát is megalkotta, amelyben a „világ állapotának mind ténybeli, mind érzelmi mozzanatait sikerült összefognia, kifejeznie”⁸⁵, amelyben tehát a felvilágosító eszmék kibeszélése helyett magát a valóságot hagyta „beszélni”. Ennek a verstípusnak egyik legmaradandóbb darabja a *Tavaszi a Jász-barán*:

Valami szelíd zsongás simítja
S gyógyítja mind a sebeket,
Ablaknyira nyíltak lázrózsás
Arcocskákból fakult gyerekszemek.

Nagykendőbe burkoltan fekszenek,
Vagy ülnek rozsdaszín kapuk előtt
Betegápoló munkanélküliek,
Ülükben tavaszragyulladt kis beteg.
Ferdevállú, görbelábú aszott gyerekek
Kutyával, kecskével ténferegnek.
Árokszennyvíz pocskol, por hullámzik,
Süt a nap és nevetnek a külvárosban,
Nevetnek és karikáznak,
Ebihalakért halásznak,
Port rugdalva nyargalásznak,
Az angolkóros gyerekek.⁸⁶

A vers szerkezete látszólag maga a megtestesült igénytelenség: nincs benne egyetlen komplex kép, mely merészebb képzettársításra ösztönözne; a jelzős szerkezetek sorra megtorpannak a banalitás szintjén, ahol legfeljebb részvétet kelthetnek, versszervező erejük azonban nincs, és a rímek is ügyetlenül, döcögősen, sután felelgetnek egymásnak. A költészet kimeríthetetlen lehetőségeinek szép példájaként ennek ellenére él a vers, s nem múltó érvénnyel küldi felénk a külvárosok bágyadt fényét. A paradoxon nyitja abban van, hogy Laták István itt mindvégig tartani tudta a távolságot háborgó bensője és a szemlélt valóság részlet között, s ily módon szerencsésen elkerülhette a szociális irodalom megszokott képleteit.

⁸⁴ *A kültelek*, i. m.

⁸⁵ Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*, 255. l.

⁸⁶ *K.* 1935. 2. sz.

A fényképszerű tárgyilagosság, a kijelentő mondatok ténymegállapító egymásutánja természetesen elégtelennek bizonyulna azért, ha Laták a poétikai rendszertelenségben nem teremtett volna egyféle rendet mégis. A vers első, terjedelmesebb szegmentumának igéi lelassítják az egyébként is tikkadtan lejtő mondatokat, s ezek így a hulló tárgyak tehetetlenségét sugallják a címbe foglalt, jelképesnek is fölfogható évszak dinamizmusa ellenében. Választ követelő, erős kontraszt létesül tehát, melyet mindenképp fel kell oldani. A legkézenfekvőbb megoldás a szövegromboló jövendőmondás lehetett volna, Laták István azonban a nehezebb utat választja. Az utolsó hat sorban, a kisemmizett élet törhetetlenségét is példázva, váratlanul elhagyja a tétova jelzőket, feszesebbre húzza a mondatokat, s versidegen szövegek applikálása nélkül mozgással telíti igéit. Mindössze ennyivel billenti ki egyensúlyából a verset, ez azonban összehasonlíthatatlanul több, mint ha agitatív sablonok segítségével próbálta volna levezetni a feszültséget.

Hasonló eljárással szerkeszti meg *Hajnal a Jaszi-barán* című költeményét is.⁸⁷ Ebben az alapvető kontrasztot a hajnalodó világ mind erősebb mozgásainak és a munkába induló proletárok létbeli lefékeztségének képei adják. Előbb harangszó töri meg a virradat rezzenéstelen csendjét, később a barán megképlik az „első finom köd”, a vers utolsó harmadában pedig „jószagú őszi szelek csapongnak” már a tájon. A természet megelégedésével párhuzamban kisereglenek az utcára „Jaszi-bara fiai”, kiknek arca és kedélye számtalan eltérést mutat ugyan, ám mindnyájuk szemében „homályok égnek”, messzi van tőlük a „tisza azúr”, majd, mint egy a kis csapat kiszolgáltatottságának méretét érzékeltető, a vers végén búsan összebújnak az imént elhagyott „öreg viskók”, s révetegen ásitani kezd „egy-egy nyíló ablak”.

A *Hajnal a Jaszi-barán* azonban, a nagyfokú szerkesztésbeli hasonlóság ellenére is, csak szürkébb párja a fentebb idézett versnek. Nem csupán azért, mert a képek párhuzamain átüt az okító szándék („Munkánkkal mi mindnyájan hasznot hajtunk”), hanem mert a kötött formákat alkalmazó Laták István poétikai fordulataiban mindig van valami Baudelaire albatroszának mozdulataiból. Így a *Hajnal a Jaszi-barán* strófáiban is kikököntözték, kényszeredettek, kimódoltak a félrímek. S a „külső” forma anorganikussága annál szembeszökőbb Latáknál, minél bonyolultabb műfajjal tesz próbát. *Betegpárnán* című szonettjét pl. így zárja:

Elhálnak a vágyak a köhögésnél.
Benned vad tűz. Gyújtóbbat nem élteél,
Bár dagadt gümőd életért verekszik,

⁸⁷ K. 1937. 8. sz.

írhatod a lassan pusztulók verseit.
Súlyos fejed a párnára könyül:
Kiugrott tüdődből a vörös nyál.⁸⁸

Laták István tehát egy viszonylag keskeny sávon, a tárgyias hangvételű, „spontán proletárvers” típusát művelve tudott csak időálló értékeket alkotni. Minden olyan esetben, amikor etikai lázai túlbuzgóságra ragadták őt, költészetén a vezércikkékké szürkésege lett úrrá, ha viszont ugyanezeket az etikai lázakat virtuózok módjára próbálta formába szelídíteni, poétikai készségének elégtelensége zuhantatta meg versét. Ennek ellenére a *Kalangya* évfolyamaiban publikált tizenöt költeménye egészében is figyelmet érdemlő kontrapunktja mindannak, amivel a magánfájdalmak névtelenjei ostromolták meg időről időre a „nívót” szigorúan féltő szerkesztőt.

Arató Endre úgyszintén az avantgarde felől érkezett a harmadik évtized fáradtabb, hitelkeben szegényebb időszakába. Már a húszas évek elején ott látjuk az *Út* munkatársai között, amint szenvedélyes, csaknem egzaltált hangon sikraszáll a polgári művészet destruálásáért, ami változatlanul az „új művészeti irányok”-ra vár, mert „világfejlődési útjukon biztosan mutatják, hogy nincs megoldás a polgári psziché keretein belül”.⁸⁹ Éppen ezért egyrészt leplezetlen iróniával ostorozza pl. Sinkó Ervin bécsi lapját, a *Testvért*, amiért „életreinjekciózza a magyar irodalom egyik penészszagú periódusát — dalocskákkal, estétől hajnalig, nyári éjszakákkal”⁹⁰, másrészt viszont jellegzetes avantgarde elfogultsággal megváltást hozónak véli Kassák Lajos, Barta Sándor és Csuka Zoltán alkotói útját. Ebbéli előítéleteit néhány évvel később sem adja föl, sőt egyértelműen ballossá sarkítja őket. Most már elfordul Kassáktól, mert „elnyelték őt is a minden osztályon felüli művészet frázisának, a burzsoá mindennel megbékülésnek menthetetlen hullámai”, s Barta Sándorra esküszik, kibén „először tisztult világgossá a dialektikus materializmus tiszta táblát követe-lése”.⁹¹

A harmincas években természetesen Arató Endre is elveszti a mozgalmi avantgarde-nak ezeket az ortodox pozícióit, ám mást akaró esztétikai igényeiről nem mond le. A *Kalangya* munkatársaként elkészíti a jugoszláviai magyar költészet állapotrajzát⁹², melyben még mindig azt hánytorgatja föl lírikusainknak, hogy közülük „egy sem hozott formai vagy tartalmi

⁸⁸ K. 1938. 5. sz. — Fel kell tételeznünk, hogy a szonett utolsó versszakában Latákok a „*Költőnk és Kora*” emlékezetes rímei (*lanka nyúl — lekonyul — alkonnyúl*) is ihlették. Míg azonban József Attila a közeli halál élményét érzékelteti frappánsan rímével, addig Laták rímélése egyszerűen csak groteszk és funkciótlán.

⁸⁹ *Az új művészetek csödéje, Út*, IV/1; újabban *Márciusi zsoltár*, 193. 1.

⁹⁰ *Testvér, Út* IV/1; újabban: *Márciusi zsoltár*, 203. 1.

⁹¹ *Vajdasági vártán, Csuka Zoltánról, Vajdasági Írás*, 1929. II. hó

⁹² *Seregszemle (kontárok kis kátéja)*, K. 1935. 4. sz.

revolúciót”, s ami ennél is aggasztóbb, kisszámú tehetséges költőknek sem érvényesülhet igazán, mert „szava elvész a kontárok kvartyogásában”.

Igen tanulságos azonban, hogy amint a mércéit világirodalmi csúcshoz szigorító Arató Endre költőként is megszólal, azonmód önmaga ellen fordul. Kínrímekbe szedi a „zápor harsonáját”, „október éber szelét”, „édes ízét a nevednek”⁹³, reflexív sorokat ró a „koncsorgó őszről”, mely a nagy csősz érkezését sejteti immár⁹⁴, és versbe szerkeszti, hogy legnagyobb élménye mindig a hajnal: „a feketéből kilábaló égbolt, / a vizek melanholiája, / a fák becsületes lehelete, / a szélben hajló vetés”⁹⁵. *Követelményei és költői gyakorlata* között tehát áthidalhatatlan kontroverzia feszül, s ennek okát, bármennyire meglepően hangzik is, mindenekelőtt Horatius-élménye forgácsainak segítségével érzékeltethetjük.

Arató Endre már a *Vajdasági Írás* időszakában verset írt Horatius-hoz⁹⁶, a *Kalangyában* pedig, amellett, hogy egyik-másik strofáján átdereng a horatiusi mulandóság-képzet emléke, és hogy egy meditációjában név szerint említi az aranykori klasszikust, két verset is közzétesz tőle a maga átdolgozásában.

Félreértés ne essék, nem annak az ironikus poémnak készülünk helyet szorítani, hogy lám, az avantgarde kivont pallosú, szélsőséges híve a mértékletesség és az aurea mediocritas énekesébe kapaszkodva szerette volna kirobantani tájunkon a költészet forradalmait. Ez fölrétlenül meglepő mozzanat, de nem túl érdekes, hiszen Horatius korántsem volt oly könnyű, hogy ne mondjuk, „nyárspolgári” költő, amilyennek a vérbe fojtott 1848-as szabadságharc eszméinek bűvöletében élő magyar írók és olvasók egy része látta a múlt század második felétől kezdődően csaknem Kerényi Károly emlékezetes esszéjének megjelenéséig.⁹⁷ Ne törődjünk tehát most azzal, hogy a „rebellis” Arató Endre épp Horatius vonzaskörébe került. Arra ügyeljünk inkább, hogy miként birkózott meg a tiburi poéta költői formáival.

Akár a *Postumushoz*, akár a *Melpomenéhez* átköltésére vetünk pillan-

⁹³ Idézeteink *Klapenciák* (sic!) c. kis sorozatából valók, *K.* 1935. 7. sz.

⁹⁴ *Arankával egy szobában*, *K.* 1934. 9. sz.

⁹⁵ *Versem*, *K.* 1934. 9. sz.

⁹⁶ *Horatius-hoz*, *Vajdasági Írás*, 1929. 8. sz.

⁹⁷ Ismeretes, hogy Horatius valóságos reneszánszát élte a magyar klasszicizmus korában. A deákos iskola képviselői, Rájnis József, Baróti Szabó Dávid, Révai Miklós, Virág Benedek szívesen ültették át verseit magyarra, Berzsenyi számára pedig, bár nem fordította őt, követendő példává vált. Sőt, Arany és Petőfi is kedvelte még. A szabadságharc leverése után azonban híre lassanként megfakul, arany középszeréhez előítéletek tapadnak, mintha az Augustus-kor e poétája nemcsak az életvitelt, de a poézist illetően is langyos receptek szószólója lett volna. Ezt a prekonceptiót kezdte ki aztán Kerényi Károly, egyebek közt azt bizonygatva, hogy „Horatius kettészakadottnak és a zömében végképp megromlottnak” érezte a kozmoszt (a *Horatius noster — Magyar Horatius* előszavában, *Officina*, Budapest, 1940; újabban: *Esszépanoráma* III., Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 70. l.).

tást⁹⁸, azonos vagy igen hasonló szimptomákra figyelhetünk föl. Arató Endre eltekint a mitológiai utalásoktól, szóhasználatát a modern időkhoz igazítja, jelzőit kötetlenül válogatja meg, s ráadásul hagyja föllazulni a horatiusi metrumokat is, minnek következtében szavai csak távolról és erőtlenül idézik az eredetit, de ugyanakkor, félúton megtorpanva, teljes értékű új költeménnyé sem tudnak szerveződni.⁹⁹ A köztességtől egy motívóval próbál szabadulni „honnunk Flaccusa” („Nem szavakat, nem formát, de lelket”), ezzel a fából vaskarikával sem leplezheti azonban poétikai eszköztárának szegénységét és azt, hogy összetettebb költői feladatok megoldására valójában képtelen. Éppen Horatius-átdolgozásai domborítják ki tehát, hogy Arató Endre a féltételesek hatalmas táborába tartozott, de egyszersmind azt is sejtetik, hogy alkatát mégiscsak rendhagyónak kell tekintenünk. Mert gondoljuk meg: a műkedvelő féltételesek általában elfojtják kétélyeiket, s fecsegni hagyják múzsájukat. Önmagukba szédültségük és határtalan magabizásuk rabságában egyedinek, egyszerűnek, sőt létfonosságúnak vélik minden egyes híg metaforájukat, minden banális érzelmüket, minden ütött-kopott frázisukat. Ezzel szemben Arató Endrénél a pontosan meg nem határozott, elméletileg soha meg nem alapozott, ám kezdettől fogva intenzív teljességigény mindig is az önkontroll szerepét látta el — „tragikus” téve alkotói törekvéseinek és adottságainak korrelációját. Innen van, hogy olyan meglepő indításokig, a versmagatartás olyan ígéretes gesztusaiig is eljutott, amelyek majd csak a hatvanas években teljesednek ki líránkban.

A két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomban, bármerre fordulunk is, a hagyományos költőideál a mértékadó. Az avantgarde hívei konok radikalizmussal elhatárolják magukat a múlttól, az irodalom „fej-

⁹⁸ K. 1936. 2. sz.

⁹⁹ E jelenséget szemléltető kommentár nélkül párhuzamba állítjuk a *Melpomenéhez* kezdősorainak (1.) Devecseri Gábor, (2.) Kosztolányi Dezső és (3.) Arató Endre által készített fordítását:

1. Áll ércnél maradóbb művem, emelkedett emlékem, s magasabb, mint a királyi sír, és sem kapzsi vihar, sem dühös északi szél nem döntheti már földre, se számtalan évek hosszú sora, sem rohanó idő.
2. Emléket hagyok itt, mely ércnél maradóbb s a királyi gulák ormánál magasabb, éhes záporosó, bamba-dühös vihar el nem döntheti ezt, állja a végtelen évek hosszú sorát s a rohanó időt.
3. Áll már a mű s tartósabb, mint az érc, piramisok fejénél magasabb maró eső és mardosó szelek, idő hatalmas árja: semmise ronthatja többé semmibe.

lődésének” egy magasabb fokára képzelik magukat, minthogy azonban ennek a fejlődésnek a mibenlétét nem járják körül, rezzenéstelen nyugalommal hiszik, hogy a váteszi ígahirdetés századunkban is korszerű lehet. A tradícióba kapaszkodó verselők viszont az isteni ihlettől sugárzó poeta eszményét istápolják, azét a poétaét, kít nézetük szerint harmonikus műegésszé összeforró élmények megéneklésére szemelt ki magának a sors. Mindkét, egymástól látszólag nagyon is elütő „tábor” költőt az rokonítja tehát, hogy csaknem kizárólag a világban, illetve magánéletük szférájában figyelnek föl megverselendő bajokra, a *költészetet azonban nem látják problematikusnak*. Mondhatnánk akár azt is, hogy egységesen távol állnak még attól az önmagát (is) látó és megtépő „szkizofrén” tudattól, mely különféle változatokban újra meg újra utat tör magának századunk lírájában.

Arató Endre kivétel. Meghasonlottsága kikezdi a költészet hatalmába vetett hitét, s arra sarkallja őt, hogy ismételten eltöprengjen a szavak teherbíró képességén, azon, hogy maradéktalanul rögzíteni lehet-e az emberen átrángó pillanatok, mi több, mindazokat a tudattartalmakat, melyek lényegesnek, „papírért kiáltónak” tetszenek. Nem kétséges, már maga ez a dilemma is túlmutat részben a szélárnyékban tespedő, „boldog” dilettantizmuson, hisz kétségbe vonja élet és művészet ekvivalenciáját, s épp ezáltal a költészet felé vezető ösvényre térít. Míg azonban a magabiztos dilettáns mindannyiszor elriad ettől, s szorongását tartósan „művekkel” ellensúlyozza, addig a többre hivatott ember elfogadja a kihívást, és elindul a megpillantott ösvényen, mint Arató Endre is.

Vannak szavaid, műket szaval
 pár értelmetlen tág torok,
 te mosolyogsz csak s jól tudod,
 hogy MENNYI MINDEN NINCSEN BENNE,
 AMI A MÉLYBEN HÁBOROG

— zárja *Ez a vers* című költeményét¹⁰⁰, másutt pedig még kategorikusabb:

Itt van a vers egészen a szívemből,
 nyers, zavaros, küszködök az anyaggal,
 de mélyről jó és igaz üzenet,
 mit is lehet elmondani szavakkal?¹⁰¹

Habitusában tehát csaknem mindaz együtt volt, ami a szavak és a költészet elleni lázadásra képesíthette volna. Éppen ezért verseinek rezignált szóutalata és líraellenessége, ha igen visszafogottan és halványan is,

¹⁰⁰ K. 1937. 2. sz.

¹⁰¹ *Itt van a vers, egészen a szívemből*, K. 1939. 5. sz.

de a Symposion-nemzedék költői felé mutat előre, kiknek „ellenköltésze-te” jótékonyan megbotránkoztatja és belázasítja majd a síkság aluszékony lelkeit.¹⁰² Arató Endrének azonban, sajnos, nem kedveztek az irodalmunkat és életünket alkortájt meghatározó körülmények, s kisebb tehetségének így csakhamar el is kellett nómulnia.

Néhány éven át Gál László pályája is metszette a *Kalangyáét*, s nem a költőn múltott elsősorban, hogy alig fél tucat versét, egy-két ikarcolatát, meditatív jegyzetét hozta csupán a lap. Amikor a harmincas években talajtalanul és hitehagyottan hazaérkezett Vajdaságba, majd teljes szellemi elszigeteltségében megírta első leltározó verseit, még szemlátomást Szirmaiékhoz húzott. Nem véletlen, hogy a *Kalangyában* már 1935 végén, a *Hidban* viszont csak 1937 tavaszán tűnik föl a neve. Becsülte a *Kalangyát*, a „lehetőségekhez képest jó” és szükséges orgánumnak tartotta¹⁰³, s ezt a nézetét, bár irodalmunk polgári szárnyának „semlegességével” megbékélni nem tudott, lényegében később sem változtatta meg. Még 1940 nyarán is versküldeménnyel kereste föl Szirmait, de ebből már egyetlen sor sem jelenhetett meg. Egyrészt nyilván azért, mert 1940 őszén „felsőbb kívánságra” s szerkesztőjének jobb meggyőződése ellenére a lap kénytelen volt megválni zsidó származású munkatársaitól¹⁰⁴, másrészt azonban közrejátszott az is, hogy időközben Gál László költői-emberi magatartása messzemenően radikalizálódott. Amíg magasírató verseket és szürke kishivatalnokokat mintázó tárcákat juttatott el „Kedves Szerkesztő Uram”-nak, s egy kis buzdítás és elismerés reményében arról panaszkodott neki, hogy még mindig nem jött rá, szabad-e írnia és ír-e egyáltalán¹⁰⁵, addig Szirmai Károly ellenvetés nélkül közölte munkáit. Amint azonban a mind zavarosabb idők sodrában Gál László a hitetlen hit megtartó pozíciójára küzdötte magát, s e pozícióról a saját szenvedéseit a korabeli világ szenvedéseivel együtt tudta és akarta is már látni, az aktualitástól viszolygó szerkesztő felkapta fejét, s „időfelettségének” bástyái mögül arra figyelmeztette őt, hogy műveiből, sajnos, „némi propaganda-íz érződik”. Ez a vád persze korántsem volt egészen légből kapott, minthogy azonban a propagandaszerűség etikai mögöttesét Szirmai Károly sem érzékelti, sem méltányolni nem tudta köllőképp, Gál Lászlónak nem maradt más választása, mint metsző, most már magabiztos hangon elzárkózni a szerkesztői fanyalgástól: „... én nem vallom magam l'art pour l'art írónak, és az írás célját nem az üres szépségekben kere-

¹⁰² Itt mindenekelőtt Tolnai Ottó *Utolsó előtti versére*, a *Doreen 2-re*, Domonkos István *Kontrapunktjára* vagy későbbi nagy verseire, a *Der springt noch auf!*-ra és a *Kupléra* gondolunk.

¹⁰³ Lásd 1937. június 21-én Szirmai Károlynak írt levelét Szirmai Endre *A magányos óriás* c. művének II. kötetében; a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok kiadása, München—Stuttgart, 1979. 95—96. l.

¹⁰⁴ E körülményre *Emlékezés a Kalangyára* c. megemlékezésében maga Szirmai Károly hívja föl a figyelmet; *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz.

¹⁰⁵ 1937. február 26-án írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

sem”.¹⁰⁶ Kettejük ízlése és hitvallása között kiéleződtek tehát az ellentétek, s innen van, hogy az a portré, melyet a *Kalangyában* publikált Gál-versek kínálnak, eléggé vázlatos, sőt fragmentális, bár csöppet sem érdektelen.

A kis sorozatot hazatérte után keletkezett lírájának egyik kulcsfontosságú verse, a *Nem akarok 33 éves lenni* nyitja.¹⁰⁷ Ebben a múltak ködbe vesző tájaitól indul, s gyerekkora élményeit, első szerelmét, fiatalsága háborúellenes lázongását, hite fölmorzsolódását érintve, a versírás pillanatáig jut el, melyet elvesztségének, mélypontra jutottságának tudata hat át:

Kezdjük előlről? Nem lehet.
Folytatni? Így? Hát érdemes?
Mehalni? Túl gyáva vagyok:
hát igen... élek.

Következő versében¹⁰⁸ ugyancsak elhibázott és kifosztott, értelmetlenül degradált életének fájdalmaról énekel, hajlott hátú, rossz fogú agastyánként lépve föl, ki egy jelképes nagy aukción eladásra kínálja az „első ámuló csodát”, az „első hitet”, harmincnégy évét, egyszóval: „ami még nincs megírva / s nincs befejezve: magam”. Mindkét költeményt a számat adó leltározás jegyében írta tehát Gél László, de úgy, hogy az emlékeket rendre kiragadta egykori összefüggéseik rendszeréből, s jelenbeli helyzetének sivárságát óhajtotta kidomborítani velük. Más szóval, az elkészíthető leltárnak nem poétikai és nem bölcséleti konzekvenciái foglalkoztatták még, hanem inkább az, hogy a fájó emlékek egymásba futtatásával megalkotható-e a lírai költemény egy olyan típusa, mely a rossz alkusztiájú vajdasági térségeken is meghallókra talál. Mert ne feledjük, az elkortájt semmilyen irányban kimozdulni nem tudó Gál László, abban az ősi reményben, hogy ha társakra talál, részben meg is szabadul szorongásától, maradéktalanul az értő olvasókra próbált támaszkodni. Eltúlozta, sőt mértéktelenül fölnagyította hát múltjának és „önarcképének” leverő vonásait, minnek következtében verse, bármennyire magasztos nosztalgiaik keltették is életre, érzelgős önsajnálattástól és olcsó patetikától színeződött el, olyannyira, hogy csak dikejének dramatizáltsága, ellentétezésének kiszámítottsága és nyelvének rutinos egyszerűsége sejtette, hogy talán mégsem búbánatos dylettáns áll a lamentáció mögött. Nincs már messze azonban az idő, amikor majd, ha végérvényesen nem is, de szinte átmenet nélkül megváltozik lírai magatartása. Következő jelentkezésekor közzéteszi még ugyan a könnyekig menő *Kovilji altatódalt*, melyben gyerekkorának napfényes, meséktől varázslatos, nem-

¹⁰⁶ 1940. július 19-én írt levelében; *A magányos óriás* II. i. m. 97. l.

¹⁰⁷ *K.* 1936. 4. sz.

¹⁰⁸ *Eladok 34 évet*, *K.* 1937. 1. sz.

zeti különbségekről és súrlódásokról még mit sem tudó pillanatait idézi meg, de ugyanabban a számban már a *Subotica* is ott van.¹⁰⁰ Joggal és okkal állapíthatta meg Bori Imre, hogy ezt a „költeményét a jugoszláviai magyar költészet egyik alapversének kell tartanunk”¹¹⁰, hisz formai sajátosságai s élményszerűségének intenzitása valóban a maradandó lét-verseknek abba a vonulatába emelik, ahova egyebek között Szenteleky *Bácskai éjjele*, Fekete Lajos *Bácskája* vagy, mondjuk, Tamás István *Subotica vasárnap-délutánokja* is tartozik.

Tiszta üveghangon szólal meg már az első sor, mely a negyedikkel ölelkezve a szabaddkai, sőt az egész „pannon világ” abszurditását érzékelteti:

Semmi.

Ebben a városban csöndesen szólna

a dán királyfi:

nem lenni . . .

Arról a mélypontról indul tehát a vers, ameddig Gál László egyáltalán elmerészkedhetett, s ez a mozzanat, amellet, hogy híven érzékelteti a lélek dúltóságának fokát, alapvetően meghatározza a mondandó struktúrájának lehetőségeit és irányát is. A lemondó hamleti legyintés után versromboló lenne, ha a költő, nemréggi gyakorlatának szellemében, az érzelmes panaszkiadás vagy az indulatos ostorzás eszközeihez folyamodna. Éppen ezért Gál László háttérbe szorítja költői énjét, „kivonul” a versből, s mint eddig tán soha, tárgyilagosan, higgadtan építi föl az „idetespedt” alföldi város semmijének fáját:

Nincsen probléma és nincsen kérdés,
senki dús nincsen és sok a koldus.

Ebben a városban

ákcák van, csönd van, por van, sár van, —
s aki elindult, megáll, leül, elalszik.

És ez a város nem fehér télen
és ez a város nem zöld tavasszal,
a terhes nyár is
apadt, száraz ösztövére asszony.

Másutt a falu indulója zeng,
nádkaalapos házak égre nőnek.

Itt

pincébe fül az emelet is
és minden halálosan szünke.

¹⁰⁰ K. 1937. 5—6. sz.

¹¹⁰ A *Rozsdás esték* utószavában, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. 296. l.

Subotica.

Nem olvasnak, nem láznak, nem akarnak,
nem törnek, nem kérnek, nem vágnak...

Subotica,

csak úgy idetespedt gátnak, ostobán,
unalmasan, szürkén.

Szembetűnő, hogy a költő bántó törések nélkül olyan párhuzamokat teremtett itt, amelyeknek csak egyik alkotóelemét észleljük közvetlenül. Mindvégig a *nem* és a *nincsen* mentén haladunk előre, anélkül hogy a virtuális *van* dimenziói föltáruhnának, s talán épp ezért tetszik úgy, mintha a negatívumok láncolata „egyetemes” érvényűvé szélesülne ki. Annál inkább, mert a végül refrénként megismétlődő első strofa csak fokozza a vers nyitottságát. Egyébként Gál László érdekes módon semmi olyat nem mond Szabadkáról és Tájunkról, amit másként ne mondtak volna el már előtte is. Ennek ellenére a homályba vesző „túloldal”, a fegyelmezetten előadott tények mögül parázsló elégedetlenség és a legigazabb hűséget jelző tagadósók pergő egymásutánja nyilván sokáig fenn tartja még ezt a verset.

A *Suboticát* időrendben követő *Életem* első pillanatra a visszaesés benyomását kelti.¹¹¹ A leltározó költemények sorába tartozik ez is, és hasonló rendezelvényeket követ, akár a korábbiak. A gyerekkorától a jelenéig terjedő időket cserkészi be a lírai én, olyképpen, hogy élete szépnek ígérkezett eseményeit szüntelenül a háború, a folyton-folyvást folyó vér képeivel ellenpontozza. A szembeállító mechanizmus azonban itt már nemcsak az individuum határtalan elesettségét hivatott előtérbe hozni, hanem a homo sapiens balgaságát, jóvátehetetlen cselekedeteinek képtelenségét is. „Halottat szül szent millió anya” — borzad el pl. a költő a „teremtés koronájának” távlataitól, félreérthetetlen bizonyságaként annak, hogy a magánfájdalmak lehatárolt körén túljutva, az a rémitő sejtelem ejtette rabul, hogy az emberiség léte tán teljesen értelmetlen. Az *Életem* éppen ezért azt az emberi mélypontot is jelzi, ahonnan Gál László majd csak hitetlen hitének kialakulása után tud elrugaszkodni, a „közösségi” líra ismérveit is felmutatva már.¹¹² Ezt a folyamatot azonban már nem kíséreljük nyomon a *Kalangyában*.

Mindmáig tisztázatlan, hogy az Amerikába kivándorolt Reményi Józsefet mikor kezdték foglalkoztatni irodalmunk eseményei.¹¹³ Minden-

¹¹¹ K. 1938. 3—4. sz.

¹¹² Gál László hitetlen hitének természetével *Tíz év után c.* dolgozatunkban foglalkoztunk bővebben — *Új Symposion*, 100. sz. 873—880. l.

¹¹³ Szirmai Endre azt állítja (*A magányos óriás* I., a Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archivumok kiadása, 1976. 56. l.), hogy Reményit már 1928-tól „szoros baráti kapcsolat” fűzte Szirmai Károlyhoz. Ennek az adatként azonban Szirmai Endre szellemi szélhámosságának ismeretében aligha adhatunk hitelt. Annál kevésbé, mert Szenteleky levelezésében is csak 1932-ben

esetre 1934-ben már tanulmányt közöl tőle Szirmai Károly a XIX. századi amerikai irodalomról, később, 1936-ban Robinson Jeffersről, majd Gertrude Steinről, s 1938-ig egy-egy versét, elbeszélését is megjelenteti. E viszonylag csendes és mértéktartó jelenlét után azonban hirtelen változás áll be; kisebb-nagyobb időközökben Reményi-versek szériái árasztják el a *Kalangyát*. Lírai képeslapok, háborúellenes tűndések, emlékezetes irodalomtörténeti mozzanatokat időszerűsítő „megverselések”, a meg nem szüntethető számkivetettség tényein borongó elégiák, váratlan, megkapó találkozásokat rögzítő költemények váltogatják egymást egészen 1941 márciusáig, s nincs közöttük egy sem, amely ne tudatos lírikusra vallana. Mindegy, hogy a narancssal, citrommal, fügével áldott kaliforniai partoktól vagy a kietlen Mojave-sivatagról, Petronius Trimalchiojáról vagy egy Konfuciuszt és Lao-cét idéző kínai pincérről, az ereit fölvingó Senecáról vagy Shakespeare-ről szól a vers, a sorok mögül rendszerint egy olyan költő tekint ránk¹¹⁴, aki, mint Kázmér Ernő más vonatkozásban szellemesen megjegyzi, az „irodalmat a hátgerince minden porcikájáig, érzékeny keze minden uja idegéig érzi”.¹¹⁵ S ez az érzékenység, ez a literátusi telítettség természetesen nem szorított ki gépiesen felgyűjtött és elraktározott információk tömegére. Reményi József nemcsak a világirodalom évezredes folyamatait ismerte behatóan, ami magában is elegendő lett volna ahhoz, hogy ne tévedjen el századunk távlatokat szűkítő bozótosaiban, de ismerte a „forma misztériumát” is. Azt, hogy a műalkotásból nem lehet kisajtolni annak esszenciáját, hiszen az esszencia csakis a formában és a forma által ragadható meg, amely viszont nem más, mint a „szellem egységének hibátlan technikával megvalósított kifejezése”. Ahol tehát a szellem egysége nincs meg, ott a legkülönb technika sem akadályozhatja meg az „alkotás belső egységének szétbomlását”, s fordítva: ahol hiányzik a technika, ott a legsúlyosabb „központi gondolat vagy érzés” is szétporlad.¹¹⁶ Épp ezért Reményi József a kritikus-irodalomtörténeti „dobozolástól” éppannyira idegenkedett, mint a „széplelkű költők” tirádatól, a búslakodó tilinkózástól vagy a póre, pillanatnyi érdeket kiszolgáló irodalmi zsurnalizmustól.

Érthető, hogy ez az idők teljessége felől vizsgálódó, semmilyen helyi, irodalmon kívüli feladattól gúzsba nem kötött, szüntelenül a szellem és az esztétika mélységei felé törő céltudatosság több pontban is metszette Szirmai Károly gondolatvilágát. Annál inkább, mert az irodalomról vallott nézeteik mellett kettejük létélménye is bővelkedett rokon vonásokban.

bukkan föl a clevelandi egyetemi tanár meve. Valószínű hát, hogy Szirmai Károly Szenteklytől „örökölte” Reményi címét, s kettejük barátságát éppen a színvonalat féltő szerkesztő kezdeményezte, miután a *Kalangya* élére került.

¹¹⁴ Felsorolásunk következő verseire utal: *Kalifornia* (K. 1939. 11–12. sz.), *Mojave sivatag* (K. 1940. 1. sz.), *Trimalchio* (1940. 2–3. sz.), *Kínai pincér* (K. 1938. 8–9. sz.), *Seneca* (K. 1939. 11–12. sz.), *Shakespeare* (K. 1938. 7. sz.).

¹¹⁵ Reményi József: *Amerikai írók*, K. 1938. 4. sz.

¹¹⁶ *Mai amerikai irodalmi művek* c. dolgozatában K. 1938. 11. sz.

Reményi József mindvégig távolságtartón, jó európaiként szemlélte új hazájának jóléti társadalmát, annak fergeteges, elidegenítő élettempóját, ugyanakkor azonban nem vágyott visszatérni az ökontinensre sem, ahol a faji elméletek boszorkánykonyhájában az emberiség történetének addigi legnagyobb szörnyűségét készítették elő éppen. Mindenestül „szigetlakó” volt, kinek a pályán maradás érdekében ráadásul nyelvet is kellett cserélnie, s a magyar már csak álmai anyanyelve lehetett. S mennyire „szigetlakó” volt Szirmai Károly is, ott a verbászi cukorgyár tőszomszédságában, ahonnan a „muzsikáló messzeséget” kémlelte mindétig, és sóvár lélekkel valamiféle bizonyosságot szeretett volna kicsikarni a létből. Reményi József és Szirmai Károly érzékenysége tehát valóban a „végtelen térben” találkozott, s így mindkettőjük fölött az „emberi egyetemesség csillagát” láthatjuk virrasztani.¹¹⁷

A Reményi-versek *Kalangya*-beli bőségét mindenekelőtt ilyen mozzanatokra kell visszavezetnünk. Érték és hatások tekintetében ugyanis jóval kisebb súlyú ez a líra, mint amennyi helyet elfoglal a folyóiratban. Akár az éber alkotói önkritikusság, akár az anyanyelv éltető közegének hiánya, akár egyéb okok játszottak közre hátráltatóan, tény, hogy Reményi költeményei túl kiszámítottak, merevek, szinte belefagytak az időbe, s ma már csupán mint a két háború közötti korszak egyik legszebb irodalmi barátságának dokumentumai tarthatnak számot érdeklődésünkre.

ÚJ NEVEK

A háború alatt a *Kalangya* költészetének összképe jelentős mértékben módosul. Egyesek kénytelenségből, mások szándékosan elhallgatnak, a folyamatosan tovább publikáló, illetve az irodalmunk áramkörébe újra bekapcsolódó lírikusok zömének művein pedig viszonylag gyorsan kiütköznek egyfajta mély fásultság poétikai jegyei. Minthogy az előállt helyzet eltakarja előlük a „felszabadulás” öröme, sehogyan sem tudnak a sartre-i értelemben „szituációba jutni” a korrallal. Szinte csírájában elfojtják az irracionális, a téboly, a dehumanizálódás élményét, s akárha a békés teremtmunka egy új aranykorának küszöbére jutottak volna, jobbára csak az „örök költői szépség” előállításához oly szükséges rekvizitumokat és jelenségeket észlelik a szűkebb háza füledt térségein. Az eképpen előidézett „klasszicizálódás” azonban korántsem klasszikus értékeket eredményezett, ellenkezőleg: fáradt, mímelt költőiséget, amely a maga vaskos közhelyeivel és fedezet nélkül alkalmazott poétikai elemeivel gyakran még a kisebbségi évek egynémely verselőjének meg-megcsikorduló, döcögős éneklésénél is érdektelenebb.

Tudatában volt ennek Herceg János is, midőn a déli országrészekre

¹¹⁷ Ezeket a meghatározásokat, jobbára magára gondolva, *Sanfranciscói levél c. esszéjében* (K. 1939. 10. sz.) veti papírra Reményi, de nemcsak rá, Szirmaira is érvényesek.

összpontosítva egész sor olyan, olvasóink előtt ismeretlen embert próbált megnyerni a *Kalangyának*, aki új színekkel és hangulatokkal gazdagíthatná líránkat. S a folyóirat újraindulásának második évfordulóján már örömmel mutathat rá, hogy igyekezete nem volt hiábavaló: szülőföldünket nemcsak Hódsághy Béla ajándékozta meg „mélyről fakadó, férfias lírájával”, de új tehetségek is jelentkezték, mint pl. az „ideszámrazott Csordás Nagy Dezső, a kitűnő költő”, továbbá a muraközi Bodóhegyi Lajos és a bajai Mérei Sándor, kik „ígéretesen induló” lírikusai a *Kalangyának*.¹¹⁸ Nem feladatunk találgatni, mi minden befolyásolhatta Herceg Jánost ezen értékítéletének meghozatalakor; mivel azonban számadását részben a „jövő krónikásának” készítette, nem kerülhetjük meg a fentebbi költők versvilágát.

Hódsághy Béla élete alkonyán érkezett a *Kalangyába*, s a dérlepte rétek, a vénülő nap, az őszi alkonyok képeit dajkálgatva, a búcsúzkodás költészetét művelte elsősorban. Csupa tétovaság, feledt íz és főhajtás minden strófája, s ez érthető is, hiszen lírai magatartását a meditatív emlékezés határozta meg elsődlegesen, amint egyik költeményében nyíltan meg is vallja: „Hogy visszanezel, régi, régi gyengéd, / S nem gyógyulsz már abból ki soha tán, / Bár bölcs lehetnél, ha fordítva tennéd, / Hiába, hátra néz csak a magány.”¹¹⁹ Az elmúlt idők feletti borongás szordínós hangjait próbálta előcsalogatni tehát, s ha olykor mégis megérintette a jelen, vagy az első háború „hősi pózaira” révedt vissza, vagy pedig Isten hangjára figyelt a vad ágyúszóban.

Csordás Nagy Dezső és Mérei Sándor verseiben még ennyi sincs. Bibliái témákról, a beteljesületlen szerelem nemes kínjáról, a lány hímporhullató pillészárnyáról, halódó ifjúságukról verselgetnek problémamentesen, szemlátomást annak a költészeteszménynek áldozva, melynek hívei a „jó poéta” szelíd fájdalomú arcképét kínálták évek óta már az érzelmes vidéki úriasszonyoknak.

Némiképp más tanulságokat vonhatunk le Bodóhegyi Lajosnak abból a tíz költeményéből, amely a *Kalangya* 1943-as és 1944-es évfolyamában olvasható.¹²⁰ Igaz ugyan, hogy Bodóhegyi a „legszerencsésebb esetekben is csak él bizonyos költőinek felfogott vagy költőinek ismert nyelvi eszközökkel és stílári fordulatokkal, de nem *teremt* újat, nem keresi a kifejezésbeli konvencióktól való megszabadulás útját”¹²¹, s ilyenformán „költői villanataira” is csak „egy-egy versszakban” ismerhetünk¹²², látásmódja és

¹¹⁸ *Számadás*, K. 1943. 12. sz.

¹¹⁹ *Hogy visszanezel*, K. 1942. 12. sz.

¹²⁰ Herceg János legszebb szerkesztői cselekedetei közül való, hogy a megszállt magyar hatóságoktól is üldözött Vlav Lajos verseit Bodóhegyi, illetve Bodóhegyi Lajos álnéven közölte a *Kalangyában*.

¹²¹ Szeli István: *Vlav Lajos: Verseik; Történi történelem*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981. 134. l.

¹²² Bori Imre: *Magyar írók Szlovéniában; A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982. 281. l.

élményeinek karaktere azonban mégis alapvetően megkülönbözteti őt a „szalon-líra” iménti képviselőitől. Ha versében Bodóhegyi Lajos a rétháti cser alól szénéz a Mura-vidéki lankásokon, csakugyan látja is őket, mert egész lényével a természetben gyökerezik még. Azt is mondhatnánk akár, hogy az objektíve látott valósággrészletet nála nem mázolja át színtelű vagy üres dekorációvá a „költői” képzelet, ami persze nem azt jelenti, mintha szolgáian másolná a naturát. Észleleteit transzformálja ő is, de úgy, hogy a gyakran ziháló sorokból, versmondatokból élénk rajzolódó táj mindvégig őrizni tudja szemléletének közvetlenségét és naivitását. S talán épp ez a sajátosság rokonítja őt, ha távolról is, az 1942-ben elhunyt Bihar megyei költővel, Nagy Imrével, kinél az áhítat és a gyermeki tisztaság hasonlóképpen elegyedik az elszánt mást akarással, akár a naivítás Bodóhegyinél a „kockára tett életem”, a „szabadság dal-lama”, és a „letört bilincsek” képzeleteivel.